

Kezdsnek olvassunk bele Hemingway *Afrikai vadásznaplójába*. Azért ebbe, mert kevés olyan műve van, ahol ő személyesen megszólal, saját nevében, egyes szám első személyben. Talán ezért is fordította a fordító *Afrikai vadásznaplónak*. Pedig eredetileg ennek a műnek semmi köze a naplóhoz. Az eredeti címe az, hogy *Zöld hegyek Afrikában*, ami sokkal többet mond, mert a hegyeknek jelentősége van az ő egész életművében, visszatérő, jelentéssel bíró

Bóna László 37

A HEMINGWAY-TITOK

1. rész

motívum. De bizonyára azt gondolta a fordító, hogy a magyar közönség jobban megérti, ha vadásznaplónak nevezi ezt a furcsa, önéletrajzi regényt, jobban illeszkedik a magyar irodalom vadászíróinak sorába. És így sajnos elsikkad az eredeti szándék, hogy Hemingway ebben a művében a regény műfaji megújításán is dolgozik, és eredetileg is regénynek, nem naplónak szánta.

De ne vágjunk elébe a dolgoknak! Csak egy rövid részlet:

„Nagy multság volt, ha közelről lőtték le a hiénát. A golyónak az a nevetséges puffanása, s a hiéna réműlt meglepetése, mikor testében érzi a halált. Még multságosabb volt, ha nagy távolságról lőttek hiénát a síkság izzó remegésében. Látni, mikor felbukik, látni, ahogy elkezd az eszeveszett körözést, látni azt az elektromos sebességet, amint versenyt fut a testébe ékelődött kis nikkelezett halállal. De a legeslegnagyobb tréfa az volt, arcuk elé kapkodták a kezüket, előfordult, hogy rázta őket a nevetés. A hiéna helyett is szégyenkeztek.” És ezeken az oldalakon a legnevetségesebbnek Hemingway azt a hiénát írja le, amelyik „futtában hátul kapott találatot, s őrülden körbeforgott, s harapdálta, tépte magát, míg ki nem rángatta a saját beleit, aztán ott állt, ráncigálta, és jó étvággal ette.”

Nem hiszünk a szemünknek, komolyan viccesnek írja le azt, ahogy meglovik a hiénákat. Hemingway elment Afrikába, hogy ő maga, saját kezével öljön. Az *Afrikai vadásznapló* sok öléséről szól, arról például, hogy milyen felemelő érzés, amikor egészen közelről sikerül a rinocéroszt orrba lőni. Leírja, hogy micsoda élvezet, amikor egészen közelről leteríti egy ekkora állatot. És az is, hogy utána saját kezűleg ki tudja zsigerelni. Valóban megtanulta, hogy kell a beleket kitépni, hogy kell a trófeát leszedni, az orrszarvú szarvát levágni.

Ebben a könyvében többször leírja, hogy ez micsoda öröm. Ez az egyik legborzasztóbb jelenet ebben a regényben, hogy milyen jót lehet nevetni azon, amikor a hiéna a saját belét tépi ki a saját fenekéből. És ezt viccesnek találja. Ez megbocsáthatatlan. Ez a Hemingway egy borzasztó ember. Ezen a ponton, ha olvasóként ebbe botlok, érthető, ha egy sort nem olvasok tőle többet.

Arról nem is beszélve, hogy ő szenvedélyes bikaviadal-rajongó volt. Több könyvet írt a bikaviadalokról. A *Halál délután*, meg a *Veszélyes nyár*, mindkét könyv teljes egészében a bikaviadalokról szól, sőt mondhatjuk, hogy legelső regénye, a *Fiesta* is gyakorlatilag a bikaviadalok körül játszódik. Kallódó fiatalok értelmetlen életük, eltékozolt szerelmeik és a folyamatos ivásba való züllésük elől a bikaviadalok felrázó világába menekülnek. Hemingway magánéletében is torreadorokkal barátkozott, többek életét kísérte végig, és úgy írt róluk mint nagy művészekről.

Azt is leírja róluk számszerűen, melyikük hány bikát ölt meg, ez ötezer megölt bikát jelent körülbelül torreadoronként. Szóval Hemingwaynek szenvedélye volt az ölés, jó közléről ölni, és a halált közléről végignézni.

Mondhatjuk nyugodtan, hogy nem volt normális. Hogy beleőrült a háború borzalmaiba. Elment haditudósítónak a háborúba, egészen közléről látta a bombák, aknák, lövegek által cafatokra tépett testeket, és onnantól, mondhatjuk, megőrült. Nem tudott mással foglalkozni, csak a halált látni újra és újra. Ha nincs háború, akkor keresni valami gyilkolást, amit közléről lehet nézni. De amint van valahol háború, egyből ment a közlébe.

De mi nyugodtan mondhatjuk, hogy nekünk gyakorlatilag semmi közünk nincs ehhez az emberhez. Borzasztó életet élt, ráadásul menthetlenül súlyos alkoholista volt. Ha csak a regényeiből gyűjtjük leltárszerűen, hogy a szereplői mennyi alkoholt isznak, hektoliterszámmra írhatnánk össze. Volt egy mondása, hogy „nem azért kell inni, hogy az ember berúgjon, hanem azért, hogy fenntartsa a részegséget”. Már fiatalon elkezdett inni, és onnantól kezdve egész életében nem józanodott ki. Bár bevallása szerint ez nem így volt, mert este abbahagyta az ivást, hogy ne legyen másnapos, reggel korán fölkel, írt délig, és azután látott neki az ivásnak.

Tulajdonképpen nem lehet elnézni neki azt, ahogy élt. Amit az életéről tudunk, arra sem tudunk jószívvel nézni. Négy felesége volt, az elsőtől gyereke, őt otthagya rögtön, amikor még kicsi volt, bár mindig is ezt a feleségét szerette legjobban, saját bevallása szerint. Azután volt egy második házassága, ettől a feleségétől volt két gyereke, velük se nagyon törődött. Volt egy harmadik felesége, akivel szintén kegyetlenül bánt, és aztán lett egy negyedik, vele is kíméletlen volt. Kegyetlenül bánt a nőekkel, folyamatosan részeg volt, vadállatokat ölt és hatalmas halakat, a barátai gyilkosok voltak. Egyszerűen, mi közünk van nekünk ehhez az emberhez?

Most belemehetnénk abba a régi kérdésbe, hogy a zseninek megbocsátjuk-e a megbocsáthatatlant is, mert zseni? Akkor is, ha bűnöző? Lehetünk elnézőek? Aki zseni, az nem feltétlenül jó ember, nem azért szeretjük. Na de akkor meg miért szeretjük? Van itt valami titok, ennyi bűnt felülírhat a tehetség?

Én például nem vagyok alkoholista, nem érdekel, hogy issza el az eszt és életét valaki, hogy mit lát alkohalmámorban, nem öltem sosem embert,

sem állatot. Ki nem állhatnék bikaviadalra menni, mert rosszul lennék tőle. Nem sokszor ájultam el életemben, de abból a kevésből az egyik épp disznóvágáson történt. Halat sem fogtam, még csak horgászni se nagyon szeretnék, mert nem bírnám fejbe vágni a halat bunkóval, hát még egyből kibelezni. Ő meg szenvedélyes horgász is volt, azt is élvezettel írja le, hogyan trancsírozta föl a halakat, amelyeket fogott. Szóval akkor mi közöm van nekem ehhez az emberhez egyáltalán, azon kívül, hogy mondjuk az írás, mint művészet, érdekel?

39

És mi köze van bárkinek is ehhez? Miért nem lázadunk fel, hogy márpedig ezt az embert nem olvassuk. Nem érdemli meg.

Huszonéves voltam, amikor egyszer Prágában beültünk egy kávézóba leendő feleségemmel. A szomszéd asztalnál ült két öltönyös, fekete ruhás, idősebb férfi. Irodalomprofesszorok lehettek, mert nagyon intellektuálisan beszélgettek, nem értettem őket, csehül beszéltek, de neveket kihallottam, akik írók voltak. Egyszer csak letesz az asztalunkra a pincér két konyakot. Azt mondja: – Ez két Calvados. Az a két úr küldi attól az asztaltól. – De miért? – kérdeztem. – Azt mondják, hogy azért, mert Hemingwaynek ez volt a kedvence – mondta a pincér. – És miért kapunk azoktól az uraktól éppen azért Calvadost, mert ez volt Hemingway kedvence?

– Azt üzenik, hogy maga nagyon hasonlít Hemingwayre.

Huszonéves bölcsész egyetemista voltam akkor, és addig nem olvastam tőle mást, mint talán a *Búcsú a fegyverektől*-t. Még gimnazista koromban olvastam, úgy emlékszem, untam, rossz háborús, szerelmes történet. Nem sok közöm volt az ilyen első világháborús történetekhez. Na meg hát *Az öreg halászt*, azt biztos olvastam, de azt mindenki olvasta. Még az is, aki nem.

Az öreg halász és a tenger olyan, mint egy mese. Azt az egyet mindenki ismeri Hemingwaytől. A címe is olyan, mintha mese lenne. Van is ehhez hasonló című mese: *Az öreg halász meg a nagyravágyó felesége*.

Egy esős nyári napon, mikor a két fiammal nyaraltunk, felolvastam nekik *Az öreg halászt*. Egyértelmű volt. Mit is olvashattam volna, ami belefér egy esős nap pár órájába, amit egy szuszra el lehet olvasni, mégis regény, szépirodalom, és amit egy apa olvashat fiainak, mert olyan férfias, apától fiainak szóló? Adódik Hemingway öreg halásza. Egyértelmű.

Amikor az egyetemre jártam, akkor az összes édességboltot átnevezték Bonbon Hemingway-re. Minden édességbolt Bonbon Hemingway lett.

Nászutunkon véletlenül a Hemingway Beach-en rendeltünk koktélt.

Most annyi éves lettem, mint Hemingway volt, amikor megölte magát. Hemingway öngyilkos lett hatvanegy éves korában. Amikor betöltöttem a

hatvanat, akkor olvastam el a *Veszélyes nyár* című könyvét, amelyben ő a hatvanadik születésnapját ünnepli. Én szűk családi körben ünnepeltem, ő nagy társaságban. Kibéreltek neki egy vándor céllövöldét, ahol az egyik torreador barátjával célba lőtt, úgy, hogy a barátjának a szájában egy cigaretta
40 volt, azt kellett messziről ellőni. Szóval akkor sem volt egy jó ember.

Hemingway nem sokkal azután ölte meg magát, amikor én születtem. És most annyi éves lettem, mint ami után ő megölte magát. Akárhová nézek, akárhol járok az életemben, állandóan Hemingwaybe botlok. Valami közöm lehet ehhez az emberhez, akinek pedig egyetlen mondata, gesztusa, cselekedete sem hasonlít hozzám.

Amikor annyi éves lettem, mint ami után ő megölte magát, elhatároztam, hogy vele töltök el egy évet. Azt az évet, ami az én hatvanadik születésnapom és az ő öngyilkossága között van, amikor ő hatvanegy volt. Elhatároztam, hogy

ezt az egy évet vele töltöm, és elolvastam egy év alatt mindent, amit írt. Tényleg mindent.

Amikor elkezdtem beszélni arról, hogy mostanában Hemingwayt olvasok, nem volt olyan ember, akinek ne lett volna valami köze hozzá, ne lett volna valami személyes története Hemingwayjel. Mindenki olvasott tőle valamit, ha csak egy-egy novellát vagy történetet is tőle vagy róla, vagy megragadta őt egy mondata, vagy csak járt Kubában az ő házában, vagy járt Pamplonában, ahol szobra van, mindenki valahol összefutott vele. Tehát itt van velünk, közöttünk, mindenkinek van valami köze hozzá. Ha más nem, akkor minimum *Az öreg halász és a tenger*.

Van egy Hemingway-titok, nyomába akartam jutni, hogy mi fog meg ennyi embert belőle, amikor megbocsáthatatlan minden cselekedete. Miért vonzó? Mi érdekes benne? Csak az, hogy ennyit ír a halálról vagy a borzalomról, és az embert vonzza a borzalom? Valóban csak ennyi lenne? Tehát csak egy bulvárjellegű érdeklődés lenne az olvasói részéről? Úgy lapozgatjuk, ahogy rémhíreket olvas az ember, és már annyira rémes, amit ír, hogy éppen azt szeretjük? Ennyi lenne? Vagy szeretünk egy ennyire kalandos, vagány ember életével foglalkozni, tehát csakis ez a bulvárszintű érdeklődés köt hozzá? Vagy emiatt a szép mese miatt szeretjük, *Az öreg halász és a tenger* melankolikus szépsége miatt felejtünk el neki mindent?

Az öreg halász és a tengernek is baj van a címe fordításával. Eredetileg *The Old Man and the Sea*. Az öregember és a tenger. Magyarul sajnos ez rosszul rímel, ember, tenger, és a véletlen rímelésként a címekben érdemes elkerülni. És az is nehézség, hogy nem találhatunk a magyarban olyan címet, ami hat egymást követő három betűs szóból áll. Az eredeti egy címadási bravúr, be kell látni. De semmi halász nincs benne.

A „Man”, mondhatnánk, általános alany is, vagyis egyszerűen Az Ember és A Tenger. Sajnos így még jobban rímel. A „Man”, lehet az Akárki, egy Bárki, maga az Ember szemben a tengerrel, vagyis egy ember, bárki, akárki szemben az életével. Az Ember, aki öreg lett, és szembenéz az életével, a tengerrel. Ehhez képest *Az öreg halász és a tenger* mese- 41
szerű cím.

Zalán Tibor író kifogásolta is ezt a címadást, azt írja, hogy nem csak azért nem jó a cím fordítása, mert a címben nincs is halász, nincs „fisherman”. Hanem ráadásul – írja Zalán Tibor –, ha komolyan vesszük a történetet, akkor az öreg halász egyáltalán nem halász, hanem horgász, mert nem halászik, hanem horgászik. Hát az öreg horgász a címben még hülyébben hangzana. Az öreg horgász és a tenger.

De miért hagyta meg a címben a halászt a fordító, aki nem más, mint Ottlik Géza, aki bizonyára alaposan meggondolta? A szöveg később mélyebb értelmet ad a címnek, mert egy ponton az öreg halász azt mondja, hogy halász vagyok, olyan, mint San Pedro, vagyis Szent Péter. Egy apostolhoz hasonlítja magát, aki halász volt. És ettől a bibliai utalástól értelmet kap a cím is, de az is, hogy az egész regény három nap alatt játszódik, a keresztfeszítés és a feltámadás közti három napban. Valóban az öreg halász egész élete játszódik le három napba sűrítve, vagyis így érthető, hogy nem mese ez, hanem Az Emberről szól, aki élete végén keresztre feszül, és feltámadása előtt szembenéz egész életével.

A regény valódi ideje három nap, valóban a keresztre feszítéstől a feltámadásig tartó három nap, ami negyven napnyi szerencsétlenség után következik be. Negyven nap telt el, ami alatt az öreg halász, Santiago, nem fogott halat, majd három nap, ami az ő keresztre feszítése és feltámadása.

Hemingway ebben a fő művében jut a legközelebb ahhoz, hogy mitikus archetipusokat és motívumokat használjon. Egyébként egész életében Istent és vallást tagadó életet élt. Egyszer leírta, hogy talán majd a halála pillanatában lesz csak hívő. Úgyhogy reméli, sokáig fog élni, és akkor hitetlen marad.

Az öreg halász és a tengert azért is könnyebb szeretni, mert benne van az a bizonyos sokat idézett mondat, amit mindenki ismer, amit érettségien el lehet mondani, mert ez Hemingway kulcsmondata, és nyilván erre kapott Nobel-díjat is. És akkor tudjuk, hogy Hemingway, a nagy Nobel-díjas író nagy humanista, mert arra a bizonyos jól idézhető mondatra még Nobel-díjat is kapott: „az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet”. Milyen hősies dolog ez, és milyen szép ez az igazság, és ezzel Hemingway mennybe ment sok pocsék cselekedete ellenére, és lehet idézni tőle ezt, mintha megtért

volna, régen akár még emlékkönyvbe is be lehetett írni, most posztanak is megfelel, sok lájkot hozna. Mindenki tudja, hogy ez megért egy Nobel-díjat, ez az igazság.

42 Csakhogy éppenséggel ez a mondat egyáltalán nem igaz. Tehát az, amit mi szépségként kiemelünk a Hemingway-életműből, hogy „az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet”, hogy testileg meg lehet ölni, de végül is legyőzhetetlen – egyáltalán nem igaz. Ezt maga az öreg halász mondja a regényben, nem az író, és nem a történet végén, hanem közben. Ezzel biztatja magát az öreg halász, amikor még azt hiszi, hogy nincs veszve minden. Ez egy illúzió. Ezzel áztatja magát, hogy talán menni fog. Talán minden sikertelenség ellenére marad neki valami, amitől tovább tud élni, de amikor ezt mondja, akkor még nem ették meg a cápák az egész halat, amit kifogott. Még reméli, hogy marad neki is, ha csak egy kevés is. De nem marad. Mindent el kell veszteni. Mint a halálban.

Ha tovább olvassuk a regényt, mint ez a mondat, akkor szembe kell néznünk azzal, hogy az öreg halász végleg elbukott, végleg elveszett, teljesen megtört, vége van az életének.

Ezt a mondatot maga Santiago mondja, mikor még küzd, nem az író. A halász mondja a saját biztatására. Hemingwaynek teljesen más véleménye volt. *A Búcsú a fegyverektől* is egyes szám első személyben íródott, bár ebben nem úgy ír, mintha önmagáról írna, még ha tele is van önéletrajzi elemekkel, hanem a főhős nevében ír egyes szám első személyben. Itt olvashatjuk: „Ha valaki annyi bátorságot visz bele az életbe, hogy a világ nem is tudja megtörni, csak úgy töri meg, ha megöli, akkor bizony meg is öli. Mert az a mi sorsunk, hogy az élet megtörjön minket. De néha éppen azon a ponton leszünk erősek, ahol legjobban megtört az élet. De, akit megtörni nem bír, azt megöli a világ. Részrehajlás nélkül öli meg őket. A jókat és nemes lelkűeket és bátrakat egyformán. Aki pedig se nem ilyen, se nem olyan, az is biztos lehet benne, hogy az élet megöli.”

Azért ez egészen más, mint amit Santiago mond, amikor még nem adta fel a küzdelmet teljesen. Ez Hemingway saját bejáratú különvéleménye. Szóval nem arról van szó, hogy az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet. Hanem az élet mindenkit megtör, kivétel nélkül. Az ölés mindenkire vonatkozik. Aki nem másokat öl meg, azt az élet öli meg. Az élet azért van, hogy mindenkit megtörjön. Ezt nem lehet túlélni. Szembe kell nézni a teljes semmivel, a borzalommal, a rettenettel. Nincs más lehetőségünk, az élet mindenképpen megtör. Ez az ő igazi véleménye. Szeretnénk, ha nem ez lenne, milyen jó lenne, ha nem így gondolná. Ezért mesésre fordítjuk a címet, *Az öreg halász és a tenger*, mintha ez csak egy andalító, szép mese lenne, amelyben ott van ez a sokat jelentő jó kis biztató mondat, hogy nem lehet

legyőzni az embert. Dehogynem! Az egész élet másról sem szól, mint hogy lépésről lépésre megtörjön minden élet. Na, hát ez az az igazság, amit nem hiszünk el neki. Nagyon szeretnénk, hogy ez ne így legyen. Itt van előttünk egy író, aki végig arról beszél minden művében, hogy nincs semmi, hogy csak a semmi van, nincs sem Isten, sem jószág, közvetlenül szemtől szembe állunk a borzalommal és a rettenettel. Egyetlen esélyünk van, hogy a borzalmat és a rettenetet nagyszerűnek lássuk. Valami nagyságnak, győzelmes szépségnek, hősiességnek.

Hemingway lehet akármennyire is nyers, brutális, embertelen, egyben nem hibázik: nem hazudik. Nem szépít. Éppenséggel lehet benne ez is vonzó, túl a bulvárszerű borzongásvágyon. Hemingway nem hamisít. Neki ez az álláspontja, lehet ez igaz, vagy nem igaz, gondolhatjuk így, vagy nem így, vitatkozhatunk vele, vagy nem, de itt van egy ember, aki ezt mondja, hogy szüntelenül, életünk minden pillanatában szemtől szembe állunk a semmivel. Nincs semmi, ahonnan jövünk, és nem haladunk sehova. Tehát nem elég, hogy ez az író egy gyilkos, de ráadásul még olyan dolgokat is mond, melyek egyáltalán nincsenek ínyűnkre.

Hemingway az irodalomtörténetben azok közé az írók közé tartozik, akikről több mű szól, mint amennyit ők maguk írtak.

Milyen nyelven lehet beszélni egyáltalán róla? Kétféle beszédmód kínálkozik. Az egyik a bulvár nyelve. Sok film és regény szól az életéről mint kalandok sorozatáról, viharos, botrányos szerelmi afférajairól. Önpusztító alkoholizmusáról, politikai botrányairól, ahogy német tengeralattjárókra lövöldözött Kuba partjainál. Élete tehát felforgató, ellentmondásos fordulatokban gazdag élet volt, szeretik filmekben, róla szóló regényekben feldolgozni magánéletének különböző epizódjait. Tehát az egyik nyelvezet, ahogy beszélni lehet róla, Hollywood nyelve, bár ez az életéről szól, kevésbé teszi érthetővé a művészetét. De az ebből a szempontból nem számít: nagy író volt és kész.

A másik nyelv, amivel beszélni szoktak róla, az a patológiáé, hogy alapvetően nem volt normális. Végül is egy őrült volt. Vagy hát idegbeteg. Vagy hát elmebeteg. Ennek a beszédmódnak is van hagyománya a kultúránkban, hogy nagy művészek, nagy tudósok életművét a személyes kórtörténetük részeként értelmezzék. Hemingway unokája is írt egy könyvet *Hemingway-átok* címmel, melyben kifejti, hogy az egész családon átok ül, mert mindenki alkoholista volt, elmebeteg vagy őrült. És hogy nehéz megszabadulni a Hemingway család átkától. És ennek a kórtörténeti szempontnak egyik ékes bizonyítéka épp a család több tagját is érintő öngyilkosság.

Hemingway egészen kicsi gyerek volt, amikor az iskolából azzal hívták haza, hogy az apja egy revolverrel főbe lőtte magát. Saját szemével látta az

apját, aki azzal a fegyverrel végzett magával, amely apai nagyapjáé volt. Ez a trauma egész életét meghatározta. Az *Akiért a harang szól* című regényében ír erről. Ő a nagyapját csodálatos férfinak látta, aki vadászik, aki részt vett az amerikai polgárháborúban. Kemény, igazi férfi volt, aki tudott bánni a fegyverrel. Az apja pedig a nagyapához képest gyenge. Az ő szemében, aki öngyilkosságot követ el, az gyenge, nem férfi. Megvetette az apját az öngyilkosságáért. Az igazi férfi a számára a nagyapa volt, igyekezett is a nagyapja nyomdokaiban járni, és igyekezett jól bánni a fegyverrel, és ölni, amennyit csak tud, legalábbis állatokat. Ha férfi akart lenni, az apja ellen kellett tennie, a nagyapa útját követni. Ez a számára élet-halál kérdése lett. Aki nem akar meghalni, aki nem akarja, hogy elméje legyőzze, az másokat öl. Az férfi. Innen nézve végképp nem érthető, hogy akkor ő miért lövi főbe magát épp egy vadászpuskával, egy olyanal, amellyel ő maga vadászott. Csak az örület marad magyarázatként, a patológia nyelvezete, a családi és személyes kórtörténet mint lehetséges narratíva.

A kórtörténeti látásmód és a bulvárnyelvezet több ponton is összeér. Hemingwaynek sok balesete volt, köztük olyan súlyos sérülésekkel, koponyatöréssel járó balesetek, melyeket nem volt biztos, hogy túlél, és amelyekről szenzációs hírként számolt be a korabeli sajtó. Többször lezuhant repülőgéppel, ép csontja alig maradt. A koponyasérülések önmagukban elegendőek lennének egy súlyos elmezavarhoz, és akkor még ehhez hozzávehetjük önpusztító életmódját, az alkoholizmusát, és a családi átkot, a hajlamot a depresszióra. Nem kell sokat keresgélni, hogy egyszerűen le lehessen vezetni az öngyilkosságát a betegségeiből. Elitta az esztét, súlyos máj- és vesekárosodásai voltak, és amikor nem lett volna szabad innia, akkor is ivott, nem tudott leszokni róla. Remegett a keze, már írni is alig tudott, az agya sem forgott, nem csak a keze. A diagnózis szerint is mániás depressziója volt. Azok az elemzők, akik megértőbben igyekeznek hozzáállni, és nem akarják elverni rajta a port, hogy önpusztító életével maga kereste a bajt, azok felderítik, hogy félrekezeltek. Túladagolták az antidepresszáns gyógyszereit, és több elektrosokkot is kapott. Az egyik elektrosokkolás után volt az első öngyilkossági kísérlete. Üldözési mániája is volt, előfordult, hogy hirtelen fölállt egy étteremben, és azt mondta, hogy az FBI üldözi, és el kellett rohannia. Egyébként később, amikor az FBI-aktákat kinyitották, kiderült, hogy ez nem volt egészen téveszme, mert valóban megfigyelték, de ez most mindegy, attól még lehet, hogy tényleg megbolondult. Tehát minden alapja megvan annak, aki Hemingway érthetetlen öngyilkosságát egyszerűen az ő elmebajából szeretné levezetni.

Az irodalmi élet is kissé cinikus ezzel kapcsolatban. Merthogy arról beszélnek, hogy a nagy öreg író, Hemingway már nem tudott írni. Az *öreg halász és a tenger* csodálatos történetét nem tudta túlszárnyalni. Megkapta a Nobel-díjat, és nem tudott még nagyobbat dobni. Ráadásul megöregedett,

keze is remegett, meg elitta az eszét, hát szóval, nem csoda, hogy erre a dics-
telen végre jutott. Ebből a nézőpontból azért ölte meg magát – annak elle-
nére, hogy apját éppen ezért vetette meg egész életében –, mert nem akart
vesztes lenni. A csúcson akarta abbahagyni. És ha nem tud már jobbat
írni, mint a Nobel-díjas regénye, akkor ne is éljen tovább. Főleg úgy 45
ne, hogy már nincs több nő, több ital, több vadászkaland.

Nem elégedtem meg ezekkel a nézőpontokkal. Sem a bulvárjellegű fel-
dolgozással, sem a körtörténeti magyarázatokkal. Elhatároztam, hogy elol-
vasom az összes művét, hátha találok egy másik nézőpontot, egy olyat, ami
nem az életéből, hanem a műveiből következik. Valamilyen másik ma-
gyarázatot arra, hogy miért lett így vége az életének? Mit ír erről ő
maga? Mi derül ki az életművéből? Végül is egy író életének az élete
csak a felszíne. Az élete az írásaiban van.

Van egy Hemingway-titok, amit meg kéne fejteni, gondoltam.
Ha divatosan mondanám, Hemingway-kód.

Olyan dologra bukkantam, ami elképesztően evidens.

Körülbelül az élete felén írta *A Kilimandzsáró hava* című novelláját.
Ez egy íróról szól, aki elitta az életét, sok szerelmi kalandja volt, gaz-
dag nők tartották ki, szóval elpocsékolta a tehetségét. Egy sebe el-
fertőződik, haldoklik, a felesége ápolja, és tudja, hogy már csak órái
vannak hátra az életéből. Persze whiskyt kér, a felesége nem ad, ebből
durva vita kerekedik, elküldi a francba a nőt, szóval megint megmutat
magából valamit. Hogy ő egy faragatlan tuskó, közben meg egy író is,
aki azon gondolkodik, hogy miért pocsékolta el a tehetségét. Miért
nem írt többet? Arra jut, hogy egyetlenegy könyvet kellett volna meg-
írnia. Egy nagyon fontos könyvet. A legfontosabbat. A főművét. És ezt
nem írta meg. Ez a könyv a húszas évek Párizsáról szólt volna, ahol ő
maga, Hemingway élt fiatalon, pályakezdő író korában. Az akkori világról kel-
lett volna írnia, az akkori művészvilágról, akikkel akkor találkozott. Ezra
Pound, Gertrude Stein, Picasso – róluk kellett volna írnia a nagy regényét,
azokról, akikkel akkor egy művésztársaságba tartozott. Meg Fitzgeraldról,
szintén Párizsban élt akkoriban. Fitzgerald Hemingway egyik legjobb barátja
volt ezekben az években, épp *A nagy Gatsbyt* írta, amikor Hemingway a sikeres
novellái után szintén éppen az első regényén dolgozott, a *Fiestán*. Mellesleg
a *Fiestának* van egy alcíme: *The Sun Also Rises*. És persze pontos a fordítás,
A nap is felkel, de ha az ember a könyvet elolvassa, rájön, hogy sajnos ma-
gyarul ez nem pontos, bár lehetetlen visszaadni azt a jelentést, amit az ere-
deti cím rejt. Mert magyarul, hogy a nap is felkel, azt jelenti, hogy ahogy a
nap is felkel, az ember is felkel. Aki legyőzetett, az talpra állhat. De a regényt
olvasva ez valójában azt jelenti, hogy a nap *felkel is*. Fel is kel, le is megy.

Szóval *A Kilimandzsáró havában* haldokló író szembenéz azzal, hogy eltékozolta a tehetségét, és nem írta meg a nagy regényét pályakezdő éveinek Párizsáról. Ez lett volna az egyetlen fontos könyv, amit nem írt meg.

46 És szembesül azzal, hogy elitta az eszét, meg elvadáspuskázta az életét, meg elnőzte, ahelyett, hogy megírta volna ezt a regényt, élete főművét. De már nem képes rá, meg fog halni. Nagyon hasonló állapotban van ez az író *A Kilimandzsáró havában*, mint amilyenben Hemingway lehetett élete végén. De ezt még élete közepén írta. A novellában hosszú, kurzívval szedett részletek olvashatók ebből a meg nem írt regényből. A meg nem írt, befejezetlen párizsi regény lapjai szövik át a novellát, miközben az író haldoklik.

Azután a novellában meghal az író, de nem tudjuk, pontosan hogyan hal meg. Amikor Hemingway főbe lőtte magát, ehhez képest alig valamivel harminc év múlva, maradt néhány befejezetlen mű az íróasztalában. Az íróasztalban maradt az *Édenkert* című regénye, ami egy hosszú, kidolgozatlan, meghúzatlan könyv, nincs befejezve, félbemaradt a történet, ez egyértelmű. Ezt ő már jóval korábban kezdte el írni, de nyilván elégedetlen volt vele, félbehagyta és félretette. Valóban nem olyan jó, én azért ezt is elolvastam. Van benne egy-két érdekes részlet, de nem csoda, hogy félretette.

Amit még találtak halála után a hagyatékban, az a *Szigetek az áramlatban* című regénye, amit szintén nem élete végén kezdett el írni, hanem *A folyón át a fák közé* és *Az öreg halász és a tenger* között. *A folyón át a fák közé* című regénye – ami szintén az öregedő ember képtelen szerelmi hatyúdáláról szól, aki épp kacsavadászatra indul – nem volt nagy siker, szeretett volna egy igazán nagy regényt írni, és akkor kezdte el a *Szigetek az áramlatban*. Ebben van egy rész, amelyben az apa a fiával elindul egy nagy halra horgászni. Ez egy hosszú, kidolgozott szakasz a regényen belül. Azután abbahagyta a regényt, félretette, és megírta *Az öreg halász és a tengert*. Tehát a *Szigetek az áramlatban* című könyvét sem szánta kiadásra, hanem kivette belőle azt a részt, amit jónak talált, és azt később megírta híressé vált regényében. Tehát sem az *Édenkert*, sem a *Szigetek az áramlatban* című regényét, melyek befejezetlenül a fiókjában voltak, nem szánta kiadásra. De találtak ezeken kívül egy teljesen kész regényt, a *Vándorünnepet*. Az utolsó fejezetéből egyértelmű, hogy ezt lezárta, befejezte, kiadásra szánta. És a *Vándorünnep* a húszas évek Párizsáról szól.

Ez pontosan az a regény, amit nem írt meg *A Kilimandzsáró havában* szereplő író. Hemingway viszont megírta. És utána főbe lőtte magát.

Egyébként ez egy vékony könyvecske. Tulajdonképpen csak néhány kis anekdota, néhány rövid irodalmi történet van benne. De ő megírta. Készre.

A Kilimandzsáró havában megírta, hogy milyen az, amikor valaki nem viszi véghez, amire hivatott, és milyen, amikor valaki úgy hal meg, hogy nem

végezte el, amire született. Aztán megírta azt, ami befejezte és egészszé tette az életművét, pontosabban az életét mint művet. Így fejezte be az életét. A maga keze által. Főbe lőtte magát úgy, ahogy pontot tett az addig még hiányzó főműve végére.

Eztől függetlenül nem szép, amit tett, nem helyeslendő, de hát 47
nem ez az első dolog, ami nem szép az életében. De innen nézve egészen más tárul föl az életművén belül. Az, hogy kerek egészre alkotta az életét, mintha maga az élete egy megalkotott mű lenne. Ő akarta megalkotni azt a művet, ami az élete, ő akarta befejezni, nem bízta másra. Az élete ugyanolyan teljes egész, mint egy regény. Az élete maga a műalkotás tárgya. Úgy alkotta meg az életét, mintha műalkotás lenne.

Úgy érthető, hogy miért volt muszáj hitetlennek lennie. Mert ha az életet Isten adja, akkor Isten elveszi akkor, amikor akarja. De ő akarta elvenni a saját életét, mert ő akarta megalkotni teljes egészre. Amúgy is egy nárcisztikus, egoista ember volt egész életében. De azt vallotta, hogy az élete az övé, és úgy gondolta, megalkotja belőle azt a teljességet, amit csak ő tud kihozni belőle, egy kerek egész alkotást hoz létre saját életéből. És ehhez megírja azt a művet, amit egész életében a legfontosabbnak tartott, amelyben összegzi, lezárja az életét, amelyben kerek egészre fogalmazza mindazt, amit addig nem írt meg, pontot tesz a végére, és azzal befejezi az életét is. Ez az a titkos kód, amit folyamatosan érzünk Hemingway minden mondatából. Minden borzalom ellenére minden sorából ez a vágy árad: kerek egészre, befejezett teljességre alkotni az életet. És ez teljesen világos, még ha sehol nem is kimondott. És a *Vándorünnep* című, hagyatékban hagyott utolsó befejezett regényben nyoma sincs örületnek. Vagy depressziónak, mániának, skizofréniának, üldözési mániának. Sem félelemnek, hogy nem fog menni az írás. Tiszta és világos, egyszerű történetekből álló regény, koherens belső összefüggésekkel, amelynek szintén van egy kimondott tárgya, amelyről valóban nem sokat írt odáig. A könyv – persze nem kimondva – a boldogságról szól. És tényleg régóta és tudatosan készült rá, hogy megírja ezt a könyvet, de ahhoz, hogy tényleg megírja, világossá kellett válnia annak, hogy a boldogságról kell szólnia, hogy arról nem írt még, hogy az hiányzik az életmű teljességéhez. Tudni lehetett, hogy készült rá, mert már egy jóval korábbi regényében, *A folyón át a fák közé* címűben van egy mondat, ami erre utal. Egy mondat, amely ott még nem utal semmire, és nem vonatkozik semmire. A főszereplő azt mondja: „A boldogság vándorünnep.”

Hemingway első regényének *Fiesta* a címe. Az is ünnepet jelent. Az utolsó pedig a *Vándorünnep* címet kapta. Két ünnep keretezi regényírói munkásságát.

Hemingway neve is beszédes, mint bármelyik regényének címe. Az angol „hem” szó szegélyt jelent. Keretet. Szerette is, ha Hemnek hívják. Nem szerette, ha valaki Ernestnek nevezi. A barátoknak Hem volt, később meg Papa. Őt, akinek nem volt apja, sok barátja Papának hívta.

48 A Hemingway név szó szerint egy út, ami bekerít. Egy szegélyező út, egy keret, egy szegély, ami lezár, ami befoglal, ami keretbe foglal. Hemingway lezárt keretet alkot mindenből.

A *Vándorünnep* valójában jelentéktelen kis történetecskékből álló, egymáshoz csak lazán kapcsolódó történetfűzér. Ez lenne a főmű? Ráadásul egy olyan bevezetővel kezdődik, amelyben azt írja le, hogy mi maradt ki belőle. Hogy mi mindenről nem írt, amiről írhatott volna. Pontosan tudja, hogy minden művéhez hozzátartozik az is, ami kimaradt belőle. Írt egy vastag könyvet *Halál délután* címmel a bikaviadalokról, egy részletes, tanulmány-szerű kötetet, majd a végén, az utolsó fejezetben leírta, hogy mi mindenről nem írt, és hogy éppen a leglényegesebb dolgok maradtak ki. Nem is olyan jó ez a könyv – írja –, de akkor ő be is fejezi.

Miután elolvasott az ember hatszáz oldalt, a végén az író maga jelenti ki, hogy mi minden hiányzik a művéből, és hogy az nem is olyan jó. A felismert és megnevezett hiánnyal együtt lesz teljes a mű. Mindazzal, amit az ember kihagyott az életéből, azzal lesz teljes az élet. Pontos leltározást kell végezni a hiányzó dolgokról ahhoz, hogy ami viszont megvan, az teljes legyen.

A *Vándorünnep* jelenleg nehezen beszerezhető könyv, épp a fiamtól kaptam meg karácsonyra. Ahol Hemingway felbukkan, ott felbukkan az apa és a fiú kapcsolata is. Sokat kerestem ezt a könyvet itt-ott-amott. Elvetődtem még Veszprémbe is a híres Utas és holdvilág antikváriumba. – *Vándorünnep, Vándorünnep* – ízlelgette a címet az országszerte közismert antikvárius. – A minap itt volt Révbíró Tamás, pont ezt kereste – mondta –, és vitatkoztunk is, hogy milyen rossz fordítás a cím. Göncz Árpád fordította egyébként, hát ő se senki. Mert hogy *A Moveable Feast* az eredeti cím, az nem vándorünnepet jelen, az mozgó ünnep.

Akkor mozog vagy vándorol az ünnep? Nagyon nem mindegy, ha értjük, hogy valójában a boldogságot értette alatta. Mozgó ünnepnek például a húsvétot nevezzük, vagy a pünkösödöt, azokat a keresztény ünnepeket, melyek minden évben más napra esnek, mert ezek az ünnepek a Hold szerint mozognak. A vándorünnep nem szent, vallásos esemény, amely égi történésekhez van rendelve. Vándorünnep az olyan, mint a vándorcirkusz, vagy a búcsú, amikor faluról falura mennek, és pár napig helyben rendeznek egy vándorünnepet, egy adott napon vagy héten, és utána továbbállnak. A vándorünnep heti ünnep. Vagy hétvégi vásár. Mulandó örömmünnep. Lehet, hogy van körülötte egy egyházi esemény, de a vándorünnep része a profán örömök ünnepeinek, amelyek jönnek, mennek, visszatérnek és elmúlnak. Első regénye, a *Fiesta* is

egy vándorünnep körül játszódik, a pamplonai bikafuttatási ünnep körül. Ami Hemingwaynek éppen azokban a fiatal éveiben játszódik és íródik, amikor Párizsban élt. Vagyis azokban az években játszódik, amiről utolsó regényét, a *Vándorünnepet* írta. Mert akkor boldog volt. De a boldogság vándorünnep. Ünnep volt az első regénye címe, és az ünnep címet viseli a befejező regénye is. Keret, keret. 49

Az *Akiért a harang szól* egy vaskos könyv, sok minden történik benne, de szinte ugyanazzal a mondattal kezdődik, mint amivel végződik. Ez a regénye is három nap eseménye. Mint a keresztrefeszítéstől feltámadásig eltelt idő. Ahogy majd *Az öreg halász és a tengerben* is utal erre a három napra.

Az *Akiért harang szól* főhősének, Jordannak az a feladata, hogy fölrobbantson egy hidat. Ez sem egy nemes küldetés, de hát háború van, azon belül az ő oldalán áll az igazság. A regény első mondataiban az erdő barna, tűlevélzöldnyeggel borított földjén hasal Jordan, állát összefont karjain támasztva. A regény utolsó mondataiban, amikor meghal, a szíve hangosan dobog az erdő tűlevelekkel fedett földjén. Ugyanaz is, meg nem is ugyanaz. De valójában pont ott végződik a regény, ahol elkezdődött, a tűleveles földön, ahol a főhős, Jordan hasal, csak az elején egy feladattal a szívében-lelkében, a végén éppen meghalva vagy halni készülve.

Íme, megint a keret, ahogy kezdődik, úgy végződik. Vagy majd nem úgy.

A *Búcsú a fegyverektől* című regényéhez Hemingway negyvenhét befejezést írt. A hagyatékában megtalálták ezeket a befejezésvariációkat, és kiadták külön ezeket egy könyvben. A regény végén a főszereplő szerelme, aki közös gyermeküket szüli, belehal a szülésbe. És belehal a gyermek is. A főszereplőnk meglátogatja a feleségét a kórházban, és látja, hogy meghal. Elbúcsúzik tőle, és arról beszél, hogy mintha már csak egy szobor lenne a teste. És akkor, ez után a megrendítő jelenet után lezárásként olyan utolsó mondatokat írt Hemingway, mint például „az életben csak az élet meg a halál a fontos, semmi más”. Vagy: „Nem tudok mást elmondani az életről, csak a halálról tudok beszélni.” Szóval ilyen öszszegző, szép mondatokat írt, amelyekben látszólag lezárja, beteljesíti, egybe foglalja az egész regényt. De végül egyik befejezést sem választja. Az az egy mondat maradt utolsó, hogy „zuhogó esőben mentem haza”. És ezzel volt megelégedve. Nincsenek nagy szavak, örökérvényű igazság, végső lezárás. Csak egy mondat az esőről. Persze, aki figyelmesen olvasta a regényt, az érti, hogy az eső többet jelent hangulati aláfestésnél, hiszen a regényben sokszor esik, például akkor is, amikor a szenvedélyes szerelmükből megfogam az a gyermek, aki a regény végén meghal. De mégis: Hemingway lemond egy

hangzatos és okos befejezésről, és azt a lezárást választja, ami a regény történetének belső koherenciájából következik. Még ha nem is mond ezzel nagyot és okosat.

50 Micsoda művészi bátorság ez! Tehát nem csak oroszlánra vadászni volt bátorsága, hanem regényt befejezni is. Mert itt tulajdonképpen bízni kellett az olvasóban, hogy ez erősebb befejezés minden hangzatos lezárásnál. Bíznia kellett a saját addig megírt történetének erejében. Fel kellett építeni ezt a befejezést. Vajon a végén rájött, hogy az a jó befejezés, hogy esik, és visszafelé beleírta mindenhova, hogy essen, hogy a vége jelentsen önmagánál többet, vagy előre felépítette, hogy értelme lehessen egy ilyen önmagában banális utolsó mondatnak? Nem tudhatjuk. Valószínűleg tudatosan építette fel, hogy esőben foganjon a gyermek, aki a végén meghal. De a befejező mondat ettől még nem volt előre eltervezve. Nem ehhez a mondathoz akart kiérkezni, nem ez a vég húzta magához a történetet. Bátor író volt, mert rábízta magát a történetre, rábízta magát, hogy aki olvassa, az értse, hogy ez a mondat valóban teljes lezárás. Teljesebb, mint egy kinyilatkoztatás.

De most a számunkra, hogy a Hemingway-titkot megértsük, nem ez a lényeg, hanem az, hogy ha egy író negyvenhét különböző befejezést ír egy regénye végére, ha neki ennyire fontos a vég, a lezárás, a keret, ha ennyire fontos, hogy hogyan végződik valami, akkor nem lehet, hogy ne legyen fontos, hogy az ő saját élete hogyan végződik. Hogy az ő életében mi az utolsó tett, mondat, ami élete történetének belső koherenciájából ered, és ami valóban tökéletes befejezés. Aki ennyit dolgozik a tökéletes záró mondaton, arról hogy hihetjük, hogy hirtelen ötletből, rosszkedvből, depresszióból, örületből fejezi be az életét. Az a saját életének lezárásán is ennyit dolgozik. Világos, tiszta tudattal megszerkeszti a halálát, mint egy utolsó mondatot. Miután tiszta és világos tudattal megírta azt a könyvet, ami nélkül nem akart úgy meghalni, mint az ő író hőse az egykori novellájában.

Szóval teljesen világos, hogy ahogy egy regényt kell befejezni, úgy kell befejezni az életet is.

Ez persze nem cáfolja azokat a koncepciókat, amelyek szerint ő valóban megőrült, hogy sokkolták, hogy valóban nem tudott már írni, hogy önkifejezési válsága volt. Mindezeket nem akarom cáfolni, ez mind igaz, csak nem érdekes. Tehát a róla való beszédnek a kórtani nézőpontja vagy a bulvár nézőpontja nem annyira érdekes, mint az életművén belülről meglátni, hogy mitől volt zseniális, annak ellenére, hogy elképesztően egy ócska alak volt.

Mert a művészetben mégiscsak attól lesz valaki zseniális, hogy valamit kerek egészre alkot, ráadásul úgy alkot kerek egészre, hogy hiányzik is belőle valami. Hogy a hiány része lesz a teljességnek.

Szóval, valahol ebben van a Hemingway-titok, ebben a kerek, teljességre való törekvésben, amelyben a lezárás, a keretet alkotás maga a „hemség”. Az ő neve, védjegye. Az, hogy ő egy „hem”, valaki, aki szegély, aki egy keretet alkotó ember, aki bekeretez, teljes egészet alkot. És ez a keretet adó, teljessé tevő „hemség” ott van minden egyes leírt mondatában, vagyis minden általa írt szöveg sejtjének szintjén. Mindig jelen van ez az önmagában teljesség, minden mondata ilyen, nem adja alább. Hiába olvassuk a borzadályokat, közben a formából, a mondatok megformálásából, anélkül, hogy tudnánk róla, átvesszük az életnek ezt a kerek egész teljességét. Azt a hitet, hogy valamit az ember mégiscsak tehet, hogy egészsé formálja magát.

51

(Az írás az *Egy évem Hemingwayjél* című online előadás szerkesztett változata. Az előadás elhangzott 2021. május 10-én.)

Új Forrás 2022/8 – Bóna László: A Hemingway-titok
1. rész

